

KS. GRZEGORZ KUCZA
Katowice

ELEMENTY ANTROPOLOGII TEOLOGICZNEJ ISLAMU

1. Człowiek stworzony przez Boga i wezwany do posłuszeństwa Jego woli – 2. Problem wolności człowieka – 3. Eschatologiczne ukierunkowanie antropologii islamu – 4. Podsumowanie

Człowiek wciąż poszukuje swojej tożsamości. Sobór Watykański II zwrócił uwagę na wzrost ogromnej zależności między wszystkimi narodami¹. U różnych narodów znajdujemy jakieś rozpoznanie tajemniczej mocy, która obecna jest w biegu spraw świata i w wydarzeniach ludzkiego życia. Rozpoznanie to i uznanie przenika ich życie głębokim zmysłem religijnym². Antropologia teologiczna ukazuje człowieka w jego odniesieniu do Boga. Podstawowym źródłem wszelkich wypowiedzi teologicznych o człowieku jest Pismo Święte. Chrześcijańska antropologia teologiczna opiera się na wypowiedziach Biblii, która ujmuje człowieka w jego historycznym odniesieniu do Boga. Dla biblijnej koncepcji człowieka ważne są następujące elementy: wskazanie na jego stworzonność, podobieństwo do Boga, odniesienie do społeczności, święta i środowiska, więź z Bogiem, partnerstwo, odpowiedzialność, zdolność do pracy, oddawanie czci Bogu i tworzenie kultury, słabość i grzeszność człowieka, ale także obietnica zbawienia i przeznaczenie do zbawienia. Jako podmiot miłości Boga człowiek jest powołany do udziału w życiu, w naturze, w duchu i miłości Boga³. Pytanie: Kim jest człowiek i jaka jest jego relacja do Boga? należy więc do podstawowych pytań każdej religii. Sobór Watykański II stwierdza, że

Ludzie oczekują od różnych religii odpowiedzi na głębokie tajemnice ludzkiej egzystencji. Podobnie jak dawniej, tak i dziś poruszają one do głębi ludzkie serca: Kim jest człowiek? Jaki jest sens i cel naszego życia? Co jest dobrem, a co grzechem? Skąd się bierze cierpienie i jaki jest jego cel? Jaka jest droga do uzyskania prawdziwego szczęścia? Czym jest śmierć, sąd i odplata po śmierci? Czym wreszcie owa ostateczna i niewypowiedziana Tajemnica, która ogarnia nasze istnienie, od której wzięliśmy początek i do której zmierzamy⁴

¹ Por. SOBÓR WATYKAŃSKI II, Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, nr 1.

² *Tamże*, nr 2.

³ Por. F. KONIG, H. WALDENFELS, *Leksykon religii*, tł. P. Pachciarek, Warszawa 1997, s. 78.

⁴ *Nostra aetate*, nr 1.

Sobór wyznaczył również nowy etap w relacjach pomiędzy Kościołem a wyznawcami innych religii. Ta nowa postawa przybrała formę dialogu. Dialog oznacza nie tylko rozmowę, ale całokształt stosunków międzywyznaniowych z osobami i wspólnotami innych religii, mających na celu wzajemne poznanie i obopólne ubogacenie. Jest to styl działania i postawa uznania osobowej tożsamości drugiego człowieka. Postawa dialogu jest sposobem bycia chrześcijanina. Podmiotem dialogu jest człowiek. Stąd nasze zainteresowanie antropologią islamu.

Islam wraz z chrześcijaństwem i judaizmem stanowi grupę religii monoteistycznych. Sobór naucza, że Kościół spogląda z szacunkiem na mahometan, oddających cześć jednemu Bogu, żywemu i samoistnemu, miłosiernemu i wszechmocnemu Stwórcy nieba i ziemi, Temu, który przemówił do ludzi⁵. Podstawową rolę w powstaniu i ukształtowaniu się islamu odegrał MUHAMMAD IBN ABD ALLAH (MAHOMET). Jednakże dla muzułmanów jest nie do przyjęcia określenie Muhammada jako założyciela religii islamskiej. Według nich był on jedynie prorokiem, który przekazywał Boże objawienie i odnowił najbardziej pierwotną religię ludzkości, która stwarza najdoskonalsze warunki do poddania się woli Bożej⁶. Przesłanie, które Muhammad zaczął głosić w Mekce, kładło nacisk na trzy sprawy: (1) jedyność Boga (w Mekce panował wówczas politeizm) i konieczność poddania się Jego woli; (2) konieczność przestrzegania zasad sprawiedliwości społecznej i troski o potrzebujących; (3) odpowiedzialność każdego człowieka przed Bogiem za swoje postępowanie i nieuchronność nadejścia dnia sądu ostatecznego⁷.

W krótkim artykule nie jesteśmy w stanie omówić w sposób pełny antropologii islamskiej. Pragniemy jednak skupić nasze rozważania wokół problematyki człowieka obecnej w Koranie⁸ — świętej księdze islamu. Koran ma dla muzułmanów szczególną wartość, gdyż jest księgą zawierającą słowa jedynego Boga, objawione Muhammadowi za pośrednictwem Ducha lub anioła⁹, a przez niego przekazane ludzkości. Według muzułmanów Koran jest jedynie częściowym odtworzeniem oryginału znajdującego się w niebie, wiecznego i niestworzonego, nieporównywalnego z żadnym ludzkim pismem. Język Koranu jest klasycznym językiem arabskim. Koranu, według nauki ortodoksyjnej, nie wolno tłumaczyć na żaden język, aby uniknąć jakiegokolwiek zmiany treści nieodzownie związanej z przekładem. Odrzuca się też wszelkie historyczno-krytyczne badania Koranu¹⁰. Słowa Boga trzeba zachować w ta-

⁵ Tamże, nr 3.

⁶ Por. S. GRODŹ, *Islam*, w: H. ZIMOŃ (red.), *Religia w świecie współczesnym. Zarys problematyki religiologicznej*, Lublin 2001, s. 407.

⁷ Tamże, s. 405.

⁸ W artykule korzystam z następującej wydania: *Koran*, z arabskiego przełożył i komentarzem opatrzył Józef Bielawski, Warszawa 1986.

⁹ W surze 2,97 utożsamia się go z Gabrielem: „Z nim [Koranem] zeszedł Duch wierny na twoje serce, abyś był w liczbie ostrzegających”

¹⁰ KONIG, WALDENFELS, *dz. cyt.*, s. 337.

kim brzmieniu, w jakim zostały one przekazane, a ich recytacja jest równoznaczna z przebywaniem w obecności Boga. Treść Koranu możemy podzielić na cztery tematy:

- 1) wierzenia — nauka dotycząca przymiotów Boga, życia proroka, odpowiedzialności człowieka za postępowanie, opis sądu ostatecznego oraz piekła i raju;
- 2) przepisy kultowe, które zawierają obowiązki muzułmanina skodyfikowane w tzw. pięciu filarach religii islamskiej: (a) wyznanie wiary, (b) modlitwa kultowa pięć razy w ciągu dnia z twarzą zwróconą w kierunku Mekki oraz udział w nabożeństwie w meczecie, (c) jałmużna prawna polegająca na przeznaczaniu części swoich dochodów na rzecz gminy muzułmańskiej, (d) post w miesiącu ramadan, obowiązujący od wschodu do zachodu słońca, (e) pielgrzymka do Mekki;
- 3) etyka osobista, która obejmuje zespół przepisów dotyczących praw oraz obowiązków mężczyzn i kobiet, obowiązki rodzinne z podkreśleniem cnót uprzejmości, gościnności, skromności, nakaz powstrzymywania się od spożywania wieprzowiny i napojów alkoholowych;
- 4) przepisy prawne, w których znajdujemy przepisy prawa karnego, cywilnego, międzynarodowego.

Koran stanowi podstawę islamu. W swych rozdziałach zawiera opis poszczególnych etapów historii zbawienia¹¹. Niewątpliwie nie jest on teologicznym traktatem, ale daje podstawę dla przedstawienia zarysu antropologii islamu.

1. Człowiek stworzony przez Boga i wezwany do posłuszeństwa Jego woli

Koran naucza, że człowiek został stworzony przez Boga. Tworzywo, z jakiego powstał człowiek, to proch, kropla nasienia, grudki krwi zakrzepłej, ciało kleiste (por. sura 22,5), ekstrakt gliny (por. sura 23,12). Człowiek został stworzony z pośpiechu (sura 21,37). Bóg obdarzył ludzi zmysłami słuchu, wzroku i serca, a także wypełnił ich wnętrze uczuciem (por. sura 67,23). W surze 71,14 jest mowa o kolejnych etapach (stadiach) kształtowania się organizmu człowieka. Ponadto Bóg tchnął w człowieka coś ze swego Ducha (zob. sura 32,9) i przeznaczył dla niego szczególne miejsce do zamieszkania (por. sura 7,19). Stworzenie człowieka ma być znakiem bożym, świadczącym o tym, iż Bóg stwarza „z namysłem”, „bez pośpiechu”, a więc z pełną świadomością celowości dzieła stworzenia¹². Człowiek powstał za przyczyną wszechmocy Boga z elementów zarówno nieorganicznych — w pierwszym stworzeniu, jak i z organicznych — przez przekaz życia drogą biologiczną. Celem zaś całego dzieła stworzenia było ukazanie wszechmocy Bożej i oddanie chwały Bogu. Sura 95,4 mó-

¹¹ Por. S. BRAUN, *Islam*, tł. M.M. Dziekan, Warszawa 2003, s. 11.

¹² J. NOSOWSKI, *Teologia Koranu*, Warszawa 1970, s. 131.

wi również o początkowej doskonałości człowieka. Istota ludzka jest postawiona wyżej od aniołów w hierarchii bytów. Stworzywszy człowieka, Bóg rozkazał aniołom oddać człowiekowi pokłon. Jednakże anioł o imieniu Iblis odmówił wypełnienia tego nakazu, stając się odtąd wrogiem człowieka¹³. Początkowo ludzie żyli w całkowitej harmonii z Bogiem, dopiero grzech spowodował rozłam w człowieku. Po popełnieniu grzechu człowiek otrzymał nakaz opuszczenia raju (por. sury: 2,35; 20,117.123). Drugim głównym wątkiem tematycznym dotyczącym pierwszego człowieka, poza faktem powołaniem go przez Boga do życia, jest próba, jakiej poddał go Bóg, a następnie jego nieposłuszeństwo, upadek grzechowy i kara wypędzenia z raju. Nawrócenie ADAMA polegało na poczuciu winy i żalu za nią, jakkolwiek utrata raju była nieodwracalna¹⁴. Koran stara się dać odpowiedź na pytanie, w jakiej sytuacji znalazł się człowiek po popełnieniu grzechu. Brakuje tutaj szczegółowego opisu wypędzenia człowieka z raju, ale zdecydowanie widoczny jest aspekt moralizujący. Poza utratą szczęśliwości raju pierwsi ludzie popadli także w skłonność do popełniania innych grzechów (por. sura 5,27-30). Miłosierny Bóg przebacza człowiekowi, ilekroć ten wyraża żal za popełniony grzech. W swoim nieskończonym miłosierdziu Bóg postanowił ułatwić ludziom wypędzonym z rajskiej szczęśliwości życie na ziemi i jednocześnie zapewnić im zbawienie. Miało się to dokonać przez zawarcie przymierza, w którym dzięki posłuszeństwu Bogu człowiek otrzymywałby rozliczne łaski. Bóg staje się w ten sposób jakby partnerem człowieka, proponując korzystną dla obu stron umowę. Jednocześnie przestrzega przed sprzeniewierzeniem się jej, poprzez odrzucenie Boga jako najwyższej wartości na rzecz wartości ziemskich, niedoskonałych i przemijających¹⁵. Za zerwanie przymierza z Bogiem grozi kara piekła. Bóg w ramach przymierza posyła swoich posłańców do Izraela oraz do chrześcijan (por. sura 5,70; 5,14). Jakkolwiek główny trzon przekazu objawienia tkwi w dziejach narodu izraelskiego, to jednak i inne narody są w orbicie jego działania. Dzieje przymierza między Bogiem a Izraelem stają się kolejno dziejami udzielonego ludzkości objawienia, którego uwieńczeniem ostatecznym była treść księgi przekazana MAHOMETOWI¹⁶. Wyjątkowe miejsce zajmuje postać ABRAHAMA. Abraham jest wybrany i powołany przez Boga (por. sura 2,124). Przez wyznanie wiary w jednego Boga–Stwórcę oraz Tego, który wskrzesza umarłych, staje się on poniekąd założycielem religii monoteistycznej (por. sury: 2,125; 2,258; 2,260; 3,84; 4,54; 4,125; 9,114; 15,51; 19,41-47; 37,10-112). W tekstach Koranu przewija się myśl o ciągłości przekazywanego ludziom objawienia. Wymienia się przy tym wielu proroków powołanych przez Boga do tej misji. Są to np.: IZAAK (por. sury: 2,136; 2,140; 3,84; 4,163; 6,83; 14,41; 19,49; 29,27; 38,45), JAKUB (por. sury: 2,132; 2,136), JÓZEF

¹³ Por. GRODŹ, *art. cyt.*, s. 412.

¹⁴ Por. NOSOWSKI, *dz. cyt.*, s. 132.

¹⁵ Por. *tamże*, s. 135–136.

¹⁶ Zob. *tamże*, s. 138.

(por. sury: 6,84; 40,34), MOJŻESZ (por. sury: 2,51; 2,87; 2,108; 2,136; 3,84; 4,153; 5,20-22; 6,84; 6,91; 6,154 i in.), AARON (por. sury: 4,163; 6,84; 7,142; 7,150; 10,75; 19,53; 20,29-30; 20,91-97), DAWID (por. sury: 2,251; 4,163; 5,78; 6,84; 21,78; 27,15), SALOMON (por. sury: 2,102; 4,163; 6,84; 21,78; 21,80; 27,15-16; 27,19-45; 38,29-39), ZACHARIASZ (por. sury: 3,37-41; 6,85; 19,1-12; 21,89-90) Wśród nich ma również swoje miejsce JEZUS, poczęty w dziewiczy sposób (por. sury: 2,87; 2,253; 3,5; 3,48; 3,50-53.55). Otrzymał on od Boga objawienie (por. sura 3,84) i jest określony jako równy Adamowi wobec Boga (por. sura 3,59). W opisie Jezusa znajdujemy elementy Ewangelii mówiące o zwiastowaniu oraz apokryfów przedstawiających cudowne czyny Jezusa. Autor Koranu pragnie wykazać, że Jezus został stworzony przez Boga, tak jak pierwszy człowiek, dlatego nie może być Synem Bożym. Jezus jest jednym z tych, którzy otrzymali od Boga objawienie, podobnie jak Jego poprzednicy, biblijni patriarchowie i prorocy. Autor podkreśla, iż nie ma między nimi żadnej różnicy w godności, co jest aluzją do chrześcijańskiej tezy o synostwie Bożym Jezusa, która jest całkowicie odrzucona w Koranie¹⁷. Jezus jest jednym z tych, z którymi Bóg zawarł przymierze (por. sura 33,7). Przekaz objawienia Bożego, odbywający się za pośrednictwem powołanych przez Boga posłańców poczynawszy od Adama, poprzez Abrahama i Jezusa, znajduje swe zakończenie i dopełnienie w osobie proroka Mahometa¹⁸. Wybrani przez Boga głosiciele monoteizmu często przyjmowani są z nieufnością. Słowo Boga towarzyszy ludziom we wszystkich ich sprawach, jako trwała nauka i przestroga. Jest jednocześnie jak gdyby siłą emanującą z boskiej istoty, jest ono wyrazem woli Boga i boskiej wiedzy nieskończonej¹⁹. Koran przekazuje liczne ogólne i szczegółowe wskazówki dotyczące codziennego życia wyznawców islamu. Chodzi tutaj przede wszystkim o pełną równość wszystkich ludzi, żądanie eliminacji nadużyć z życia społecznego i solidarność wszystkich wiernych. Wszystko to stanowi dla muzułmanina fundament nowego, własnego porządku wartości²⁰. Religia islamu decyduje ponadto o całej działalności człowieka, zarówno o jego życiu duchowym i moralnym, jak i jego postawie społecznej i politycznej. Islam wymagał także akceptacji prawd, a także narzucał zespół przepisów regulujących organizację doczesną wspólnoty wiernych²¹. Dla islamskiego ujęcia natury ludzkiej decydujące znaczenie mają słowa zawarte w Koranie, a konkretnie w surze 30,30, w których czytamy, że człowiek jest zobowiązany do zwrócenia się w stronę religii. Ma on być pobożny zgodnie z naturą, jaką Bóg obdarzył go przy stworzeniu. Dzięki naturalnej właściwości człowieka jako istoty wyznającej wiarę monoteistyczną, Koran ustanowił kategorie ludzkości. Po jednej stronie znajduje się społeczność muzułma-

¹⁷ Por. *tamże*, s. 153.

¹⁸ *Tamże*, s. 161.

¹⁹ Zob. *tamże*, s. 171.

²⁰ Por. BRAUN, *dz. cyt.*, s. 12.

²¹ Por. J. i D. SOURDEL, *Cywilizacja islamu*, tl. M. Skuratowicz, W. Dembski, Warszawa 1980, s. 121.

nów. Jej istnienie w przeszłości, terażniejszości i w przyszłości zostało uprawomocnione przez Allaha²². Społeczność islamska jest najlepszą społecznością (por. sura 3,110), ponieważ została jej objawiona najlepsza religia²³ (por. sura 5,3).

2. Problem wolności człowieka

Człowiek jest słaby, ale nie wskutek grzechu pierworodnego, lecz dlatego, iż jest tylko stworzeniem. Znajduje się on w świecie uświęconym na nowo dzięki objawieniu przekazanemu przez Boga oraz Jego ostatniemu Prorokowi. Każdy akt — fizjologiczny, psychiczny, społeczny, historyczny — z racji prostego faktu, że dokonuje się dzięki Bogu, podlega prawu Bożemu. Nic na świecie nie jest wolne, niezależne od Boga²⁴. Teologiczne dyskusje pierwszych wieków ery islamskiej dotyczyły stosunku między wszechmocą Boga i wolnością działania poszczególnych wiernych. Podstawę do dyskusji stanowiły wypowiedzi zawarte w Koranie, które podkreślają wszechmoc Bożą, ale jednocześnie mówią o odpowiedzialności człowieka, którego postępowanie zostanie osądzone na końcu czasów. Na tle dyskusji na temat relacji między wolą boską a ludzką powstały w islamie liczne kierunki oraz szkoły teologiczne. Ortodoksyjna nauka opierała się na Koranie i pozakoranicznych przekazach. Poglądy różnych teologów różniły się w takich kwestiach, jak np.: predestynacja boska a wolna wola ludzka, stworzoność a niestworzoność Koranu, relacja pomiędzy bezwzględną wiarą a wiarą rozumową i metodą badań teologicznych²⁵. Jedno ze stanowisk dawało pierwszeństwo wszechmocy Bożej. Zgodnie z nim jednostka, z jednej strony, jest w swoim działaniu wprawdzie wolna, dopóki uznaje zasady islamu i w swoim działaniu nimi się kieruje, ale z drugiej strony wszystkie wydarzenia, a więc również ludzkie czyny są z góry określone przez Boga, a zatem jednostka nie ma na nie wpływu i tym samym nie może być za nie odpowiedzialna²⁶. Inni stwierdzali, że Koran i zawarte w nim prawa zostały stworzone przez Boga i są wiecznie ważne. Koran jest identyczny ze słowami i czynami Boga i nie wymaga żadnych interpretacji. Bóg nie może popełnić żadnego błędu ani powiedzieć nic niesprawiedliwego. Z tego wynika, że za niesprawiedliwość na świecie winę ponoszą tylko ludzie²⁷. W teologii islamu pojawił się również problem wolnej woli w człowieku. Czy człowiek jest naprawdę wolny, czy też możemy mówić o przeznaczeniu Bożym? Według Koranu, niektórzy ludzie sami kierują się ku potępieniu, gdyż „Bóg nałożył pieczęć na ich serca i na ich słuch, a na ich oczach położył zasłonę” (sura 2,7); „kogo

²² KONIG, WALDENFELS, *dz. cyt.*, s. 77.

²³ *Tamże*, s. 78.

²⁴ M. ELIADE, *Historia wierzeń i idei religijnych*, t. III, tł. A. Kuryś, Warszawa 1997, s. 56.

²⁵ *Islam*, EK 7.

²⁶ Zob. BRAUN, *dz. cyt.*, s. 68.

²⁷ Por. *tamże*.

sprowadził z drogi Bóg, dla tego nie znajdziesz żadnej drogi” (sura 4,88); „jeśli Bóg chce kogo doświadczyć, to ty nie możesz mu w niczym pomóc przed Bogiem. To są ci, których serc Bóg nie chciał oczyścić” (sura 5,41); „Bóg sprowadza z drogi, kogo chce, i umieszcza na drodze prostej, kogo chce” (sura 6,39; por. sura 6,125); „jeśli Bóg nie da komuś światła, to on nie ma światła” (sura 24,40). Bóg ustala przeznaczenie każdego człowieka bezpośrednio w chwili jego urodzenia (por. np. sura 7,179). Faktem przeznaczenia jednych na potępienie tłumaczono fakt nieskuteczności wysiłków nawracania niewiernych. Mutazylici (najdawniejsi teolodzy w społeczności sunnickiej) głosili, że Boska sprawiedliwość zakłada istnienie wolnej woli, która czyni człowieka odpowiedzialnym za swoje czyny²⁸. Człowiek powinien postępować za światłem Boga i nie przypisywać sobie zdolności pogłębienia w czymkolwiek nauki wiary własnymi siłami²⁹. Ponadto pojawiło się również pytanie: Na ile człowiek jest odpowiedzialny za swoje czyny, a może jego czyny są z góry całkowicie zdeterminowane dekretem Bożym? Odpowiedzi na to pytanie udzielały różne ugrupowania religijne. Kadarycy podkreślali osobistą odpowiedzialność każdej istoty ludzkiej. Prawdopodobnie ich teorie rozwinęły się na skutek kontaktów z chrześcijanami. Charydżyci byli grupą muzułmanów traktującą jako niewiernych wszystkich tych, którzy popełnili ciężki grzech. Uważali oni, iż ciężki grzech jest aktem niewiary, wykluczającym sprawcę ze wspólnoty. Murdżyci powstrzymywali się od sądzenia winnych popełnienia ciężkiego grzechu w mniemaniu, że ciężki grzech nie może szkodzić, jeżeli się ma wiarę, i że uczynek nie stanowi integralnej części wiary, a tym samym nieposłuszeństwo nie szkodzi, jeżeli się posiada wiarę, natomiast posłuszeństwo nie zda się na nic, jeżeli się jej nie ma³⁰. A zatem sposób postępowania nie jest najważniejszy, ale przede wszystkim liczy się wiara. W dalszej konsekwencji takiego poglądu odmawiali oni ludziom prawa do sądzenia i wydawania wyroków potępiających. Zwolennikami „wolnej woli” w człowieku byli kadarycy. Według nich to właśnie sam człowiek jest twórcą swoich czynów. Z kolei dżabarycy byli zwolennikami absolutnej wszechmocy Boga, której człowiek jest całkowicie poddany, czy tego chce, czy nie³¹. obrońcami wolności ludzkiej byli mutazylici. Stwierdzali oni, że człowiek korzysta całkowicie z obietnicy boskiej, jeżeli czyni dobro, podlega zaś całkowicie groźbie Bożej, jeżeli popełnia zło. Przebaczenie w Bogu nie jest możliwe, nie jest też możliwe wstawiennictwo proroka³². Człowiek jest twórcą swoich czynów. Wolność woli człowieka pociąga za sobą w konsekwencji pewne ograniczenia wszechmocy Boga. Inaczej mówiąc, człowiek jest wolny, a Bóg nie jest wolny w pełni, gdyż On zawsze powinien, zgodnie ze swoją naturą, wybierać dobro. Dobro i zło

²⁸ ELIADE, *dz. cyt.*, s. 78.

²⁹ KONIG, WALDENFELS, *dz. cyt.*, s. 445.

³⁰ Por. SOURDEL, *dz. cyt.*, s. 142.

³¹ Por. J. BIELAWSKI, *Islam*, Warszawa 1980, s. 134.

³² Por. SOURDEL, *dz. cyt.*, s. 155.

istnieją w rzeczach i dają się odkryć przez poznanie rozumowe³³ Człowiek ma wolną wolę i może postępować dobrze lub źle, a Bóg w swojej wszechwiedzy, chociaż z góry wie jak człowiek postąpi, to nie oznacza, że w jakikolwiek sposób zmusza człowieka do takiego czy innego postępowania³⁴. Z kolei według szkoły AL-MATURIDIEGO z Samarkandy, Bóg stwarza w człowieku „zasadę” jego czynów, lecz wola człowieka daje im ich zabarwienie i ich „kwalifikację” moralną. Człowiek posiada wolną wolę, dlatego za popełnione przez siebie czyny słusznie odbiera nagrodę lub karę³⁵ Według najbardziej znanego systemu teologii sunnickiej, zwanego aszaryzmem, wszystko, co istnieje w świecie zjawisk, jest tylko możliwe, ale nie konieczne. Dobro i zło istnieją tylko przez rozkaz Boga, który prowadzi prostą drogą kogo chce, a kogo chce — pozostawia w błędzie³⁶. Zbawienie lub potępienie zależy od postawy wiary lub niewiary, ale także od posłusznego wypełnienia woli Bożej. Nie wszyscy ludzie wypełniają wolę Bożą i przez to czekać ich będzie straszna kara. Według nauki Koranu Bóg jest nieskończenie dobry i przebaczący, ale ze strony człowieka musi być widoczna skrucha za czyny, które popełnił, nie tyle ze złej woli, ile bardziej ze słabości. Istnieje możliwość uzyskania przebaczenia (por. sura 7,155). Bóg jednak obdarowuje swoim miłosierdziem kogo chce (zob. sura 2,105).

3. Eschatologiczne ukierunkowanie antropologii islamu

W religiach pozachrześcijańskich koncepcja człowieka, pojęcie czasu i rozumienie historii mają charakter eschatologiczny. Wiara w życie pozagrobowe zakłada sąd, który oceni czyny dokonane przez człowieka na ziemi. Według nauki islamu, człowiek został stworzony przez Boga, co najpierw świadczy o potędze i dobroci Stwórcy, ale z drugiej strony nakłada na człowieka bezwzględny obowiązek posłuszeństwa. Nie ma tu mowy o miłości i przyjaźni z Bogiem, lecz przede wszystkim podkreśla się obowiązek wiary i sprawiedliwości. Człowiek jest zobowiązany do ścisłego przestrzegania prawa, które podaje określone normy zachowania. Ich precyzyjne wypełnianie pozwala mu iść właściwą drogą. W człowieku jest element duchowy, stworzony przez Boga, o skłonnościach zarówno do złego, jak i do dobrego (por. sura 91,7-10). Stąd istnieje w nim ciągła walka pomiędzy dobrem a złem. Element duchowy w człowieku (dusza) jest odrębny od ciała (por. sura 39,42), ale ponosi pełną odpowiedzialność za czyny ludzkie (por. sura 16,111). Dusza staje przed Bogiem w chwili śmierci, ale również podczas snu, a potem po prostu wraca na swoje miejsce aż do wyznaczonego czasu. Na sądzie Bożym każda dusza będzie widzieć

³³ Por. BIELAWSKI, *dz. cyt.*, s. 137.

³⁴ Por. *tamże*, s. 102.

³⁵ Por. *tamże*, s. 142.

³⁶ Por. *tamże*, s. 141.

jasno, co uczyniła za życia człowieka i jaki los sobie przygotowała (por. sura 81,14). Islam przyznaje człowiekowi posiadanie wolnej woli, a z drugiej strony mocno podkreśla wiarę w przeznaczenie i zupełną zależność człowieka od Boga. Z jednej strony mamy wybór człowieka poprzez działanie duszy, między wartościami Bożymi a wartościami przedstawianymi przez szatana, a z drugiej strony miłosierdzie Boga, czyli łaska, stanowią o ostatecznym losie duszy ludzkiej³⁷. Nic nie istnieje na tym świecie, jak tylko przez wolę Boga. Wola Boża decyduje o losach świata. Wszystkie stworzenia pozostają w całkowitej zależności od Stwórcy, a także działają zgodnie z jego wolą. Człowiek może sprzeciwić się nakazom Bożym i postępować według własnego rozumu, dlatego istnieje nauka o odpowiedzialności człowieka za swoje czyny w Dniu Sądu³⁸. Człowiek jest zawsze odpowiedzialny za swoje czyny, pomimo że są one również uzależnione od szatana (por. sura 2,36-39). Odpowiedzialność ponosi człowiek za swoje czyny indywidualnie (por. sura 6,164). Ponadto człowiek jest odpowiedzialny przed Bogiem za przyjęcie lub odrzucenie boskiego objawienia (por. sura 3,19). Podmiotem odpowiedzialności religijno-moralnej człowieka jest jego dusza, czyli świadomość i sumienie. Człowiek ma prawo wyboru między Bogiem a światem, ale gdy uświadomi sobie swój błąd, może za winę żałować i liczyć na przebaczenie i miłosierdzie Boga³⁹.

Według Koranu, każdy człowiek musi umrzeć (por. sury: 3,185; 4,78; 21,34-35; 29,57). Ponieważ człowiek nie może uniknąć śmierci, dlatego sens jego życia doczesnego polega na takim prowadzeniu życia ziemskiego, aby było ono powrotem do Boga i przyjęciem przez Niego. Do Boga należy nie tylko życie człowieka, lecz również godzina jego śmierci. Nikt nie może umrzeć bez zezwolenia Boga (por. sura 3,145). Godzina śmierci człowieka jest ustalona w momencie jego narodzin. Ostatecznym celem człowieka jest powrót do Boga (por. sury: 3,158; 5,105; 6,60; 10,4; 32,11). Powrót człowieka do Boga dokonuje się niejako w dwóch etapach: najpierw w momencie śmierci, a potem w momencie powszechnego zmartwychwstania, kiedy zakończą się dzieje świata oraz dokona się sąd Boży. Według wierzeń muzułmańskich, całe życie człowieka jest nieustannie obserwowane przez dwóch aniołów, którzy zapisują czyny w specjalnej księdze. Ta księga czynów ludzkich będzie otwarta w momencie śmierci i czytana na sądzie (por. sury: 17,13-14; 36,12; 54,52). Poza księgą czynów istnieje jeszcze księga losu i życia (por. sury: 3,145; 27,75). Istnienie takiej księgi wskazuje poniekąd na sprawę przeznaczenia człowieka. Zmartwychwstanie powszechne dokona się z mocy Boga i w dniu przez Niego wyznaczonym, a będzie to Dzień Ostatni. W tym czasie będą ukarani ci, którzy odrzucili objawienie (por. sura 2,85) i nie uwierzyli (por. sura 3,56). Natomiast wywyższeni będą ci, którzy uwierzyli (por. sura 7,32) i byli posłuszni Jego woli (por. sura 6,36). Dzień

³⁷ Zob. NOSOWSKI, *dz. cyt.*, s. 194.

³⁸ Por. BIELAWSKI, *dz. cyt.*, s. 101.

³⁹ NOSOWSKI, *dz. cyt.*, s. 198.

zmarłychwstania będzie związany z końcem świata oraz sądem. Każdy człowiek otrzyma wówczas zapłatę za czyny, które pełnił za życia (por. sura 3,25). Oblicza niewiernych będą czarne i będą związani (por. sura 14,49) oraz zrozczeni (por. sura 30,12), a twarze wszystkich wiernych i wypełniających wolę Bożą będą białe oraz będą promieniować jasnością (por. sura 3,106). Dzień Ostateczny, Dzień Sądu i Zmarłychwstania, dokonujący się jakby w okamgnieniu (por. sura 10,45), będzie zamknięciem możliwości moralnej poprawy (por. sura 3,30) i równocześnie jakby nowym początkiem. Tragizm Dnia Sądu polega również na tym, że człowiek będzie go przeżywał w samotności. Wszelkie bowiem więzy rodzinne zostaną zerwane w obliczu Boga sądzącego człowieka. Dzień Sądu będzie dniem sprawiedliwości Bożej, ale i dniem miłosierdzia Bożego. Bóg przebaczy tym, którzy zgrzeszyli, nie mogąc uniknąć grzechu. Być może chodzi tu o tych ludzi, którzy nie byli dostatecznie pouczeni o treści Objawienia, lub też o tych, którzy grzeszyli nieświadomie. Idea sprawiedliwości pozostaje tutaj w związku z ideą sprawiedliwości społecznej u Arabów przed islamem, a także z chrześcijańską ideą sprawiedliwości⁴⁰. Dzień Ostatni będzie również dniem skazania na karę piekła, które będzie wieczne (por. sury: 9,17; 11,106-107; 13,18). Dostąpią tej kary ci wszyscy, którzy nie uwierzyli i zerwali swoje przymierze z Bogiem (por. sura 4,155), odkładali swoje nawrócenie, byli pysznymi, zatwardziałymi i zarozumiałymi (por. sura 4,173), zabijali wiernych (por. sura 4,93) oraz sprzeciwiali się MAHOMETOWI (por. sura 9,63). Kara piekła będzie miała charakter palącego ognia (por. sury: 18,29; 11,106) oraz kar fizycznych (por. sura 9,35). Obok cierpień fizycznych mamy również cierpienia natury moralnej. Potępieni będą w pełni świadomi swoich win. Przeciwieństwem piekła jest raj, który określa się jako wieczne uczestnictwo w chwale Boga. Raj jest przeznaczony dla tych, którzy uwierzyli i czynili sprawiedliwość (por. sura 2,25). Obraz szczęścia człowieka w raju jest przedstawiony bardzo obrazowo (por. sury: 15,45-47; 18,31; 37,42-50). Raj będzie miejscem nieopisanej radości i pokoju (por. sura 36,55) oraz oglądania Boga (por. sury: 55,27; 92,17-21). W odniesieniu do rzeczy ostatecznych należy podkreślić fakt, że muzułmanin ufa miłosierdziu Bożemu i całkowicie zawierza swój los w ręce Boga. Ufność w miłosierdzie Boże wypływa z wiary w dobroć, łagodność i wyrozumiałość Boga wobec uchybień ludzi. Stąd też wiara w przebaczenie grzechów przez Boga stanowi jeden z zasadniczych wątków tematycznych Koranu. Przebaczenie jest darem niezasłużonym, jest łaską⁴¹.

4. Podsumowanie

Człowiek, stworzony przez Boga, „nosi” w swoim wnętrzu Jego obraz i jest przeznaczony do życia wiecznego. Kiedy jednak człowiek zapomina, że jest stworzeniem

⁴⁰ Por. *tamże*, s. 242.

⁴¹ Por. NOSOWSKI, *dz. cyt.*, s. 217.

umiłowanym przez Boga i próbuje budować przyszłość bez Boga, wtedy błędzi, popełnia grzech. Bóg, Stwórca, jest początkiem i celem człowieka. Chrześcijanie wraz z muzułmanami wierzą w jedynego Boga, Stworzyciela człowieka. Wspólnie uznajemy Boże panowanie nad światem i człowiekiem i bronimy godności człowieka. Jako chrześcijanie zgromadzeni we wspólnocie Kościoła patrzymy na Chrystusa Odkupiciela i dostrzegamy Jego obraz na obliczu każdego człowieka⁴². Otwartość Kościoła na dialog wynika z jego wierności człowiekowi. Dynamika wzajemnych stosunków pomiędzy ludźmi skłania dzisiaj chrześcijan do słuchania i rozumienia tego, co inni wierzący mogą nam przekazać, gdyż w ten sposób możemy czerpać korzyści z hojnych darów Boga⁴³. Wypowiedzi Koranu mają liczne odpowiedniki w opisie stworzenia zawartym w Piśmie Świętym. W odróżnieniu jednak od Biblii Koran nie podaje jednego ciągłego opisu całej tej historii. Poszczególne istotne jej elementy są jakby wkomponowane w różne sury i mają przede wszystkim charakter dydaktyczny⁴⁴. Zarówno dla Biblii, jak i dla Koranu, ADAM stanowi punkt wyjścia ludzkości, a jego droga i koleje losu określają wszystkich ludzi od niego pochodzących. W postaci Adama znajdujemy odpowiedź na pytanie, kim jest człowiek. Jest on stworzeniem Bożym, niestety, skłonny do złego i przeciwstawiania się Bogu. Jego egzystencja wiąże się z trudem i dolegliwościami, a jego życie jest skończone i ograniczone. Choć u kresu czeka nań śmierć, to jednak Bóg daje mu nadzieję na przyszłe życie⁴⁵. Człowiek stworzony przez Boga jest również istotą cielesno-duchową, zdecydowanie przewyższającą wszystkie inne stworzenia, ale podlegającą kuszeniu szatana. Konsekwencją pierwszego upadku człowieka jest utrata raju, którą należy rozumieć jako utratę bliskości Boga. Koran nie zna pojęcia „grzechu pierwotnego” Grzech Adama pociągnął za sobą konsekwencje jedynie w stosunku do niego samego. Możemy więc mówić, że islam ocenia sytuację człowieka bardzo optymistycznie. Człowiek nie potrzebuje odkupienia. Bóg wciąż obdarza człowieka łaskami, aby ten mógł się do Niego zbliżyć. Szczególne znaczenie dla człowieka ma „Dzień Sądu”, który będzie równocześnie dniem końca świata i dniem powszechnego zmartwychwstania umarłych. Decyzje człowieka podejmowane w teraźniejszości mają wpływ na przyszły charakter tego sądu i związany z nim późniejszy los człowieka. Antropologia islamu jest mocno zorientowana eschatologicznie. Malownicze obrazy piekła wskazują na jej zależność od apokaliptyki. Islam wyjaśnia sens istnienia człowieka w praktyce całkowitego oddania się woli Boga. Muzułmanin to ten, który kieruje siebie i swoje życie na jednego i jedynego Boga, który jest Stwórcą i Sędzią świata, akceptuje MAHOMETA, który stał się „pieczęcią” proroków, wie-

⁴² Por. List apostolski *Redemptionis Anno*, OsRomP (1984), nr 4, s. 52.

⁴³ Por. SEKRETARIAT DLA NIECHRZEŚCIJAN, *Postawa Kościoła wobec wyznawców innych religii*, OsRomP (1984), nr 7, s. 1, 4–5.

⁴⁴ Por. J. GNILKA, *Biblia a Koran. Podobieństwa i różnice*, tł. W. Szymona, Kraków 2005, s. 137.

⁴⁵ Por. *tamże*, s. 137–138.

rzy w nadejście Dnia Sądu, w którym zmarli zmartwychwstaną, a Bóg da wszystkim zapłatę⁴⁶. Nauka wiary, praktyka religijna i przepisy prawne są dla muzułmanina trwałą ramą, w której może on kształtować swoje ludzkie życie, jak też widzieć w niej wytyczoną dla siebie drogę ku przyszłemu, ostatecznemu wypełnieniu⁴⁷

W dobie przeróżnych konfliktów i niezrozumienia warto odszukać to, co może być punktem wspólnego odniesienia. Antropologia teologiczna, która interesuje się człowiekiem w relacji do Boga, może być miejscem urzeczywistniania się dialogu międzyreligijnego. Człowiek stworzony przez Boga i powołany do radości nieba tylko w Bogu może osiągnąć pełnię.

The fundamental principles of theological anthropology of islam

Summary

A man is still searching for his identity. He remains a complete riddle to himself — the riddle that needs to be solved. Anthropology, or the study of mankind is interdisciplinary. The questions such as: „who is a man?” and „what is his relation to God ?” belong to the basic questions and problems of any religion. The underlying aim of this article is to outline theological anthropology of islam, above all on the basis of the Koran. The Koran is fundamental in the theology of islam. Its individual chapters contain descriptions of history of salvation. It's not a theological treatise — but it provides the basis for the formulation of theological anthropology of islam. Analysing different texts, we can point to the main theses about the theology of islam:

- 1) A man has his origin in God as he has been created by God and at the same time called to the obedience to His will;
- 2) The initial harmony with God has been broken off by the original sin — a man has lost his place in the Garden of Eden;
- 3) God decides „to facilitate” and to make it easier for a man to stay on earth and go to paradise after death. So He makes a covenant with a man. It means that thanks to the obedience to His will, a man is strengthened by God's mercy and favour.
- 4) Anticipation of the Last Judgement points to the fact that a man is responsible for his deeds.
- 5) The nature of theological anthropology of islam is eschatological. To sum up, we can state that theological anthropology of islam contains a lot of biblical references. For this reason, it can become — though to a slight extent — „a place” of an inter-religious dialogue.

⁴⁶ Por. H. WALDENFELS, *Religie odpowiedzi na pytanie o sens istnienia człowieka*, tł. E. Perczak, Warszawa 1986, s. 48.

⁴⁷ *Tamże*, s. 50.